

to govorna situacija zahtijeva jer se na taj način stvaraju rupe u govornom procesu i ne iskorištavaju u dovoljnoj mjeri govorne situacije.

U takvim slučajevima imamo govornu vježbu u kojoj se istovremeno razvija govorno umijeće s jednim jezičnim materijalom i upoznavaju učenici s drugim jezičnim materijalom. Istina, svaka govorna vježba treba da ima određen cilj u odnosu na razvijanje govornih vještina, govornih navika i govornog umijeća, ali, ako se u nastavnom procesu osjeti potreba da nastavnik uz razvijanje govornog umijeća upozna učenike s novim jezičnim materijalom, on će to i učiniti pazeći pri tom da novi jezični materijal upotrijebi u svim etapama nastavnog procesa tako da ga učenici u cijelosti usvoje. Tako se u nastavnoj praksi može naići i na kombinirano usvajanje jezičnog materijala: dok se s jednim jezičnim materijalom stvaraju jezične navike, drugi se tek usvaja, dok se s prvim razvija govorno umijeće, s drugim se razvijaju govorne navike itd.

(Svršetak u idućem broju)

Mirjana Jurčić

ULOGA VIZUELNIH SREDSTAVA U NASTAVI STRANIH JEZIKA

Kad se govori o ulozi didaktičkih sredstava u suvremenoj nastavi, ne smije se zaboraviti činjenica da je spoznaja o efikasnosti zorne nastave stara gotovo kao i sama nastava. Aristotelova izreka: *Nihil in intellectu quod non fuit prius in sensu*, koja se nalazi na naslovnoj strani čuvene knjige Komenskog: *Sensualium Pictus*, kazuje da je uloga osjetila u stjecanju znanja bila poznata još u starom vijeku. No, iako se znalo koliko osjetila pomažu pri stjecanju znanja, Komenski je, čini se, bio prvi koji je shvatio što učenje uz pomoć didaktičkih sredstava znači za nastavu.

Danas je svima koji se bave odgojno-obrazovnim procesom potpuno jasno da se vizuelnim tehnikama rada u nastavi dobivaju bolji rezultati nego primjenom tehnika koje su isključivo verbalne. To naročito vrijedi za nastavu jezika.

Najbolji put da se nauči značenje jednog izraza ili fraze je prezentacija tog izraza ili fraze u *situacionom kontekstu*. Na takav način učenik primjećuje odnose između jezika i situacije. No, u tom slučaju moramo se često poslužiti nastavnim postupkom u kome određenu ulogu imaju osjetila. Relevantni elementi u situacionim kontekstima zapažaju se pomoću osjetila. Verbalni elementi pomoću sluha (ili vida ako se radi o pisanom jeziku). Ostali elementi, tj. fizičke okolnosti situacije, zapažaju se prvenstveno pomoću vida. Osjetila, kao dodir, miris i ukus, imaju znatno manju ulogu u nastavnom procesu. Uopće uzevši, u nastavi su *sluh* i *vid* dominantna osjetila.¹

Osim ovih momenata koji govore u prilog upotrebe vizuelnog materijala, u nastavnom procesu treba navesti još jedan i te kako važan za uspješnu nastavu. Obimna istraživanja na području nastave stranih jezika pokazala su

¹ Pit Corder: *The Visual Element in Language Teaching*, London 1966, Longmans, str. 18.

da su *motivacija* i *interes* dva faktora neobično važna za uspješno učenje jezika. Gdje motivacije nema, nastavnik će morati da se koristi svim svojim znanjima i vještinom, kao i svojim osobnim kvalitetama da bi kod učenika razvio interes za ono što se radi u razredu i da taj interes održi u toku cjelokupna rada.

Da bi nastavni proces oživio, da bi stvorio prikladnu atmosferu za rad u kome učenici aktivno učestvuju, nastavnik se mora služiti raznim tehnikama rada, kao i pomagalicama koja bude interes učenika za predmet koji uči. Iz navedenih razloga, kao i ostalih navedenih, u nastavi jezika on se koristi *reprezentativnim vizuelnim materijalom*: slikama, crtežima, fotografijama, modelima, dijagramima, aplikacijama za flanelograf ili magnetograf, karticama, dijapozitivima itd. Sva ta pomagala daju situaciono značenje lingvističkim oblicima koje učenici treba da nauče.

Prije nego što pređemo na sama vizuelna nastavna sredstva, možda bi trebalo nešto reći i o njihovoj funkciji u užem i širem smislu. Vizuelni materijal može se iskoristiti kao pomagalo za *svjesno učenje* i kao pomagalo za *podsvjesno učenje*. Nastavnik može iskoristiti svaku sliku, crtež ili shemu kao materijalizaciju vokabulara ili demonstraciju gramatičke strukture. Na taj način nam pomagalo služi za svjesno učenje određenog jezičnog materijala. Što se tiče podsvjesnog učenja, treba naglasiti da je ono integralni dio učenja uopće. Drugim riječima, vizuelni materijal treba da uvede učenika u situaciju tipičnu za život naroda čiji jezik uči. Sve slike, crteži i aplikacije treba da budu nadomjestak za stvarne životne situacije, nadomjestak realnosti, što će biti ujedno i *situacioni kontekst* koji će poslužiti kako za svjesno učenje tako i za podsvjesno — a to je: saznanje o zemlji i životu naroda čiji se jezik uči u školi.

Od vizuelnih sredstava u najčešćoj upotrebi je *slika*. U nastavi stranih jezika slika ima mnogostruku vrijednost.

Slika može služiti prezentaciji, obrađivanju, utvrđivanju novog jezičnog materijala, kao i ponavljanju i provjeravanju u kolikoj je mjeri prije uveden materijal usvojen.

Slike treba da služe kao ilustracije: a) pojedinih predmeta, lica i radnji i b) situacija. Na prvoj vrsti slika ilustriran je samo jedan pojam, a na drugoj se nalaze ilustracije više pojmova.

Prilikom uvođenja novih riječi slika se upotrebljava prvenstveno kada se predmet koji nova riječ označava ne može pokazati. Međutim, i kada se predmet može pokazati, treba upotrijebiti sliku jer često samo pokazivanjem predmeta učenici mogu dobiti i pogrešnu predodžbu o značenju. Tako Mary Finocchiaro smatra da je potrebno pokazati uz predmet i više slika tog predmeta kako bi značenje bilo jasno: »Kad uvodimo novu riječ, na primjer *shoe*, mada nastavnik i učenici imaju cipele na nogama, nastavnik bi morao imati više slika različitih cipela. Raznovrsne slike koje pokazuju isti predmet potrebne su kako bi se otklonile pogrešne interpretacije pojma, što se često javlja kod ljudi koji uče strani jezik. Ako pri uvođenju riječi *shoe*, na primjer, nastavnik slučajno pokaže petu ili vezice, učenici mogu asociirati značenje ovih riječi s riječju *shoe*. Raznovrsne slike istog predmeta osigurat će pravu asocijaciju riječi i pojma.«²

² Mary Finocchiaro: *Teaching English as a Second Language*. New York 1969, Harper & Row, str. 187.

Ove slike nije teško napraviti i tu se možemo poslužiti i shematskim crtežom ili možemo na tvrđi papir nalijepiti slike izrezane iz raznih časopisa i revija.

Pojedine slike mogu se iskoristiti u parovima. Pomoću slika dječaka i bicikla mogu se uvesti i strukture:

The boy goes to school by bicycle.

How does the boy go to school?

The boy is riding a bicycle.

Does the boy go to school by bus?

No, he goes by bicycle, etc.³

Crteži ili slike ovog tipa nisu samo potrebne na početnom stupnju, već dobro dolaze i kasnije. Pri obradi teksta u VI i VII razredu prikladno je uvesti i dobro uvježbati upravo pomoću takvih slika novi vokabular prije nego se prijeđe na sam sadržaj teksta.

Slike koje predstavljaju razne situacije mogu se također upotrijebiti za uvježbavanje vokabulara i raznih gramatičkih struktura. To mogu biti *ilustracije* uz određeni tekst ili tzv. *zidne slike* koje obično predstavljaju scene na ulici, u gradu, na selu, na moru, na željezničkoj stanici, itd. Pri upotrebi zidnih slika kao nastavnih pomagala treba upozoriti na neke probleme koji se mogu javljati.

1. Nastavnik mora paziti da ne optereti ograničen broj struktura neograničenim brojem jedinica vokabulara, tj. da se ne uvježbava veliki broj riječi konkretnog sadržaja u okviru samo jedne određene sintaktičke strukture.

2. Riječi uvedene na taj način treba uvježbavati pomoću većeg broja pitanja raznih tipova. Na primjer: pomoću slike uvodimo rečenicu: »Mr. Kent is a teacher.« i uvježbavamo novu riječ *teacher* pomoću pitanja:

a) Is Mr. Kent a teacher?

b) Who is a teacher?

c) What is Mr. Kent?

d) Is Mr. Kent a teacher or a clerk?

Ako su učenici stariji, postavljat ćemo pitanja sa

Why ili pitanja: What do you think...?

ili How do you think...?

Isto tako ne smijemo zaboraviti da postavljamo pitanja koja zahtijevaju ne samo jasne već i niječne odgovore.

3. Slika se može iskoristiti za uvođenje i uvježbavanje raznih vremena. Stavimo li iznad slike natpis »jučer« ili »slijedeća subota«, situacija je izmijenjena. To je prirodniji način, odnosno prirodnija situacija da se određeno glagolsko vrijeme uvježbava nego što je čitanje rečenica (često nepovezanih smislom) u određenom glagolskom vremenu.

4. Može se zahtijevati da učenici opišu sliku ili samo jedan detalj.

5. Na srednjem stupnju učenika jezika možemo ići dalje u iskorištavanju vizuelnog pomagala nego što ono samo prikazuje. Možemo razgovarati s učenicima o nevidljivim elementima koje slika može pružiti. Na primjer postavljamo pitanje: kuda lica prikazana na slici idu, odakle dolaze, što se nalazi u kući, kakva bi bila situacija da je kišni dan umjesto sunčanog ili da je bila zimska scena umjesto ljetne, o čemu ljudi na slici razmišljaju, o čemu govore itd. itd.

³ Mary Finocchiaro: *English as a Second Language: from Theory to Practice*. New York 1964, Regents Publishing Company, str. 87.

6. Nastavnik može izmišljati male priče o ljudima prikazanim na slikama kao i o mjestu događaja. To se može zahtijevati i od boljih učenika.

7. Rad sa slikom ne smije biti dugotrajan jer učenici gube interes ako se ista slika duže vremena obrađuje. Zbog toga ni slike ne smiju biti *pretrpane detaljima*, već treba da s *manje detalja* prikažu što vjernije određenu situaciju, pa obrada slike neće ni iziskivati puno vremena. No, to ne znači da nakon određenog vremena ne bismo mogli tu istu sliku ponovno iskoristiti kad ustreba. Naime, jedna slika kojom smo se koristili u IV ili V razredu za tumačenje vokabulara može poslužiti i u VI razredu u uvodnom dijelu sata za ponavljanje određenog vokabulara kao i za njegovo proširenje. Takva slika, iako poznata, javlja se u *novoj* situaciji u novom kontekstu, te će rad s njom zainteresirati učenike i ona će poslužiti svojoj svrsi.

Sva ova dosad spomenuta vizuelna sredstva teško da bi potakla učenika na izlaganje manjih cjelina na stranom jeziku. Čak i pri opisu zidne slike nastavnikova intervencija je nužna da usmjeri učenika na ono što treba da kaže. Da bi osposobili učenika za izlaganje manjih ili većih cjelina, vrlo su korisne *serije slika (strip)* kojima se možemo služiti i na srednjem stupnju učenja jezika. To je niz slika na kojima je prikazan određeni događaj. Da bi se iznošenje sadržaja olakšalo, obično se nalaze i pitanja. Odgovori na ta pitanja zapravo su sadržaj priče izložen na kraći način. U namjeri da izlaganje bude detaljnije i bogatije mogu se dati i neke riječi koje će učeniku pomoći da s više detalja opiše događaj prikazan na slikama. Ako se i dogodi da tu treba upotrijebiti i neke nove riječi, nastavnik treba da ih protumači i uvježba prije nego prijeđe na rad sa serijom jer ove slike nemaju namjenu da se pomoću njih uči nova leksika, već da se aktiviraju poznate riječi u novom sadržaju.⁴ Poznata je serija slika u izdanju izdavačke kuće *Longmans* s naslovom *Composition Through Pictures*,⁵ kojom se veći broj naših nastavnika koristi u svom radu.⁶ Često se postavlja pitanje je li umjetnička slika prikladna za nastavu jezika? Za rad s takvim slikama potrebno je veliko jezično znanje kako bi se mogla komentirati umjetnička vrijednost slike, tehnika rada, emocije kojima je protkan izraz umjetničkog djela, a to sve zajedno čini vrlo veliku poteškoću za učenike i na najvišem stupnju učenja jezika. Ako se tako ne pristupi umjetničkoj slici, rad s njom gubi smisao.

Mary Finocchiaro smatra da je *flanelograf* (magnetograf) najefektnije sredstvo koje pomaže učenicima da vizuelno dožive pojedine pojmove, sekvence događaja i gramatičke promjene. Svaka aplikacija može se iskoristiti sama za sebe naročito pri tumačenju nove leksike, a međusobne kombinacije aplikacija mogu dočaravati pokret i postepeno razvijaju situaciju.⁷

Flanelograf može poslužiti raznim ciljevima. Koliko nam poteškoća zadaje tumačenje teksta u dijalogu na nižem stupnju učenja jezika kad treba ponavljati — *Mary says, Mother says itd., itd.* Upravo tu nam flanelograf može izvrsno poslužiti. Stavimo figure onih koji govore na flanelograf i pokazujemo na njih dok »govore«.

⁴ Desanka Petković: *Metodika nastave engleskog jezika*. Beograd 1970, Zavod za izdavanje udžbenika SRS, str. 146.

⁵ J. B. Heaton: *Composition Through Pictures*. London, Longmans 1966.

⁶ Ako se koristimo navedenim izdanjem treba imati na umu uzrast i zrelost učenika. Po mom mišljenju ove slike se mogu iskoristiti u I ili II razredu srednjih škola jer su neki događaji prikazani u seriji banalni i nelogični.

⁷ Mary Finocchiaro: *English as a Second Language: from Theory to Practice*. New York 1964, Regents Pub. Com., str. 92.

Za uvježbavanje struktura isto se tako možemo poslužiti flanelografom. Tu se pored aplikacijama koristimo i simbolima. Veliko X može označiti negaciju, a upitnik zahtjev za upitnim oblikom. Aplikacije koje predstavljaju dječaka i stol sa znakom X mogu biti simboli za strukture: John isn't in the kitchen. Ako se umjesto stola stavi aplikacija koja predstavlja krevet ili kauč, to može biti prikaz strukture: John isn't in the room itd. Na flanelograf, a pogotovu magnetograf, možemo pričvrstiti čitave rečenice ispisane na nešto tvrđem papiru, kad nam u radu ureba.

Osim navedenih vizuelnih sredstava, treba istaći korisnu funkciju *kartica (Flash Cards)* kao nastavnog pomagala. To su štampani ili rukom rađeni crteži na nešto tvrđem papiru veličine oko 30 × 20 cm. Služe za uvođenje i uvježbavanje vokabulara kao i struktura.

Kenton Sutherland⁸ smatra da su kartice najkorisnije sredstvo za stvaranje »situacije« u nastavi stranih jezika iz ovih razloga:

1. One se lako iskoriste te s njima mogu manipulirati i nastavnici s manje iskustva.
2. Mogu se pripremati brzo i lako uz vrlo malo troška.
3. Mogu se iskoristiti na različitim nivoima nastave za uvježbavanje, uvođenje novog materijala, kao i ponavljanje.
4. Mogu se svrstati po strukturalnim grupama ili tematskim područjima.
5. Lako se nose iz učionice u učionicu, a ako škola ima specijalnu učionicu za nastavu jezika, takve slike i tablice pridonose atmosferi takve učionice.
6. Najzad, a možda je to i najvažnije, one su »zgodne« za rad jer interes i pažnju učenika održavaju na potrebnom nivou.

Rekla sam da su na karticama prikazani predmeti ili situacije. Tu se mogu iskoristiti slike iz ilustriranih časopisa nalijepljene na kartice, fotografije ili crteži direktno napravljeni na karticama.

No, postoje određeni kriteriji kojih se moramo pridržavati kad pripremamo kartice. Treba imati na umu:

- a) Može li se crtež vidjeti iz posljednje klupe?
- b) Jesu li predmeti i scene prikazani jasno? Drugim riječima, predstavljaju li ono što mi želimo prikazati?
- c) Postoji li specifična namjena kartice i je li ta namjena učenicima jasna?

Osim crteža, na karticama mogu biti pojedine *riječi*. Takve kartice su vrlo korisne u početnoj nastavi čitanja. Od učenika zahtijevamo da za crtež koji držimo u ruci pronađe odgovarajuću karticu na kojoj je napisana riječ koja označava pojam predstavljen crtežom. Možemo postupati i obratno, naime, zahtijevamo da učenik nađe crtež koji ilustrira riječ napisanu na kartici.

S ovim karticama možemo postupati na isti način pri uvježbavanju struktura kao sa supstitucionim tablicama u slikama. Tehnika rada je ista.

Postoje kartice koje mogu poslužiti pri obradi jedne situacione teme. One nisu namijenjene drljanju određenog jezičnog materijala, već pružaju učenicima teme o kojima se može razgovarati. Naslovne strane časopisa, oglasne stranice u bojama nalijepljene na kartice mogu pružiti dosta materijala za konverzaciju. Konverzacija i tipovi pitanja ovise o stupnju znanja učenika i sadržaju koji slika pruža. »Stupnjevita pitanja« (Stage questioning), kako

⁸ Kenton K. Sutherland: »Visual Aids for Language Teaching«, *English Teaching Forum*, Volume G. No 2, 1969, str. 7.

ih naziva prof. Gurrey, mogla bi se iskoristiti u radu s ovim materijalom. Vrsta pitanja ovisi o nivou znanja učenika.

Pitanja prvog stupnja bila bi ona na koja se može odgovoriti direktno gledajući sliku.

Pitanja drugog stupnja takve su vrste na koja se odgovori mogu postaviti gledajući sliku.

Pitanja trećeg stupnja su ona koja, iako povezana sa sadržajem na slici, zahtijevaju informacije i iz osobnog iskustva učenika.⁹

Ovdje treba spomenuti još jedno prikladno vizuelno nastavno sredstvo koje preporuča Mary Finocchiaro.¹⁰ Ona to sredstvo naziva *Pocket Chart*, a mi ga možemo nazvati džepne kartice. Može se izraditi na vrlo jednostavan način. Na veći komad kartona pričvrste se džepovi od nešto tvrdog papira, u te džepove stavljaju se kartice na kojima su napisane riječi i s tim karticama, odnosno riječima, uvježbavaju se strukture. Autor tvrdi da je to vrlo efikasno sredstvo za podučavanje reda riječi u nastavi engleskog jezika, jer pruža mogućnost da učenici vide i dožive promjenu reda riječi. Kao primjer možemo uzeti rečenicu koju želimo proširiti dodavanjem adverb *always* ili *sometimes*.

He	goes	to	school	on	foot
----	------	----	--------	----	------

sada razmaknemo stavljene kartice, a karticu s riječju *always* umetnemo ispred glagola gdje joj je mjesto.

Kad treba tumačiti i uvježbavati gramatički materijal, vrlo su korisne *supstitutione tablice* (poticajne tablice) u slikama. Na tablici koja ima 12 polja nalaze se slike 12 predmeta. U članku »It All Started with a Chart« Ana F. de Mannarini prikazala je svoj rad s takvim tablicama. Na njima mogu biti na primjer crteži ovih predmeta:

1. knjiga	5. bilježnica	9. pero
2. olovka	6. stolac	10. klupa
3. slika	7. zemljopisna karta	11. vrata
4. prozor	8. gumica	12. kišobran

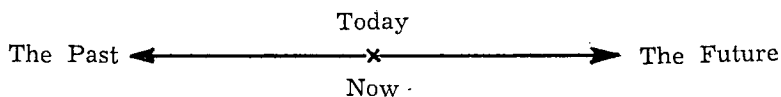
Postupak nastavnika isti je kao i kad radi s nama već poznatim *supstitutionim tablicama* u kojima se u određenoj strukturi zamjenjuje leksika. Nastavnik i ovdje daje uzorak pokazivajući prvu sliku, a učenici ponavljaju taj uzorak u zboru. Isti uzorak se na opisan način dalje uvježbava supstitucijom koju omogućavaju slike iz tablice. Ne samo jednostavne strukture već i složene i teške mogu se uvježbavati pomoću sličnih tablica. Model može biti s jedne strane: *It's an umbrella. I have a new umbrella. Did you buy an umbrella?*, s druge strane to može biti: *The umbrella isn't new, is it? If I had more money, I'd buy a new umbrella. I'd rather use an umbrella than a rain coat.* Slike, odnosno crteži su ovdje stimulans koji daju mogućnost uvježbavanja željenih struktura.¹¹

⁹ Kenton K. Sutherland: »Visual Aids for Language Teaching«, *English Teaching Forum*, Volume G. No. 2, 1969, str. 10.

¹⁰ Mary Finocchiaro: *English as a Second Language: from Theory to Practice*. New York 1964, Regents Pub. Comp., str. 91.

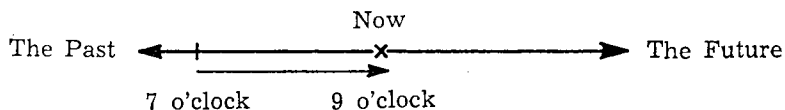
¹¹ Ana F. Mannarini: »It All Started with a Chart«, *English Teaching Forum*, Volume G, No. 2, 1969, str. 16.

Ovdje bi trebalo spomenuti i *dijagrame* koji mogu izvanredno pomoći pri tumačenju odnosa glagolskog vremena i prirodnog na srednjem stupnju učenja jezika. To se može ilustrirati grafički vrlo jednostavno:

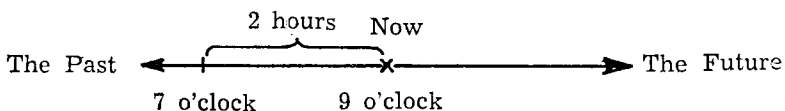

Kad nastavnik označi i upozori na vrijeme događaja radnje na dijagramu, odnos određenih radnji u vremenu postat će učeniku jasniji.

Za ilustraciju upotrebe Present Perfecta mogli bi poslužiti ovi grafički crteži:

I have been here since 7 o'clock.

I have been here for 2 hours.

Ostala vizuelna sredstva treba samo spomenuti, jer je njihova namjena i tehnika rada s njima ista kao i kod prije opisanih sredstava. To bi bili *dijapozitivi* i *dijafilmovi*. Što se tiče dijafilmova, iako se sastoje od niza slika, trebalo bi naglasiti kako imaju prednost da se nastavnik prema potrebi može zadržati kod pojedinih i obrađivati ih tempom koji nameće razred.

Kao što smo vidjeli, imamo mogućnost velikog izbora vizuelnog materijala koji možemo nabaviti kao gotov ili ga sami postupno pripremati i skupljati. Sigurno je da ćemo većim korištenjem vizuelnim sredstvima postići i bolje rezultate u nastavi. To, međutim, ne znači da je samo korištenje tim materijalom dovoljna garancija uspješne nastave. Nastavnik tek sada mora vršiti brižljive pripreme, mora odrediti *kada* će se *kako* i *koliko* koristiti pomagalom u nastavnom procesu, pripremiti sva pitanja i vježbe koje će pratiti upotrebu nastavnog sredstva. Tek ako tako postupi, nastavnik može računati da će u svom nastavnom radu postići i dobre rezultate.

LITERATURA

- Pit Corder: *The Visual Element in Language Teaching*. London 1966, Longmans.
 Mary Finocchiaro: *Teaching English as a Second Language*. New York 1969, Harper & Row.
 Mary Finocchiaro: *English as a Second Language: from Theory to Practice*. New York 1969, Regents Publishing Company.
English Teaching Forum, Volume 6, No. 2, 1969.
 Desanka Petrović: *Metodika nastave engleskog jezika*, Beograd 1970, Zavod za izdavanje udžbenika SRS.